

Μωσής Μιχαήλ Μπονιάνο

Έλληνας Εβραίος και αριστερός

...όσο του...
...επιβίωση...
...ότι θέλει...
...Ευρώπη...
...Ερυθρά...
...για την...

ΝΕΚΡΟ

σιευτεί. Θέλω ακόμη να δώσω την αγάπη μου σ' εκείνους που θα το διαβάσουν, και θα δεχτώ κάθε παρατήρηση ή κριτική.

Μωυσής Μιχαήλ Μπουρλάς

ΚΑΙΡΟ

Γεννήθηκα στο Κάιρο της Αιγύπτου από πατέρα Βολιώτη και μάνα Χιώτισσα, στις 9 του Μάη του 1918. Η αλήθεια είναι πως δεν θυμάμαι πολλά πράγματα, παρά μόνο αμυδρά, τους περιπάτους μας με τις μεγαλύτερες αδελφές μου και τη μητέρα μου στα πάρκα της πόλης, ή όταν πηγαίναμε και χαζεύαμε ώρες ολόκληρες στη γέφυρα του Νείλου που άνοιγε για να περάσουν τα καράβια και ξανάκλεινε για να περάσουν αυτοκίνητα και κάρρα.

Για το πώς βρεθήκαμε εκεί και πώς ήταν η ζωή μας, μάθαμε κυρίως από αφηγήσεις της μητέρας μας. Μας διηγόταν πως ο πατέρας μου την είχε κλέψει από το πατρικό της στη Χίο, και επειδή και οι δυο οικογένειες, και του πατέρα αλλά και της μητέρας, δεν ενέκριναν αυτόν τον δεσμό, αναγκάστηκαν να μεταναστεύουν στην Αίγυπτο που ζούσε η μεγαλύτερη αδερφή της μητέρας μας με την οικογένειά της. Τότε πολλοί Έλληνες ζούσαν στην Αίγυπτο και πολλοί Εβραίοι.

Βοήθησαν τον πατέρα μου για δουλειά και πιάστηκε πολύ γρήγορα, και με τη βοήθεια της εκεί εβραϊκής κοινότητας άνοιξε μια μικρή βιοτεχνία για πλεκτά και τρικό. Οι δουλειές πήγαιναν καλά και σιγά σιγά μεγάλωνε η επιχείρηση και εργάζονταν σ' αυτήν πενήντα εργάτριες. Το προϊόν γινόταν ανάρπαστο στην αγορά. Η ζωή μας ήταν ευχάριστη και ήμασταν, όπως έλεγε η μαμά, ευτυχισμένοι. Αλλά ο πατέρας μου — σχεδόν αγράμματος, είχε βγάλει με το ζόρι τη δεύτερα δημοτικού, όπως έλεγε — έμπλεξε με μια παρέα πλουσίων Εβραίων και Αράβων και έπαιζαν χαρτιά. Η μητέρα μου και οι δικοί της τον συμβούλευαν να αφήσει τα χαρτιά και να αφοσιωθεί περισσότερο στην οικογένεια, στα παιδιά του και στη δουλειά του.

Ήμασταν τότε τέσσερα παιδιά με διαφορά ηλικίας λιγότερο του ενάμισι χρόνου, τρία κορίτσια κι εγώ ο τέταρτος, ο κανακάρης, που με τις εντολές του πατέρα έπρεπε να μου κάνουν όλα τα χατίρια. Η μητέρα εργαζόταν σκληρά με τα τέσσερα παιδιά και το νοι-

κοκυριό, ενώ ο πατέρας μόνο χρήματα της έδινε, κι αυτά μετρημένα, για να ξοδεύει για τις ανάγκες του σπιτιού, ενώ του ίδιου καρφί δεν του καίγονταν πώς τα φέρνει βόλτα μόνη της η καημένη. Ήταν πολύ στοργική και καλή και ό,τι δεν γνώριζε από τις δουλειές του νοικοκυριού της το μάθαινε η αδελφή της. Ευτυχώς που ο πατέρας δεν ήταν ιδιότροπος στο φαί και έτρωγε ό,τι του προσφερόταν ή έτρωγε έξω και έλεγε ότι δεν πεινάει.

Πολλές φορές έφερνε και την παρέα του στο σπίτι για να παίξουν χαρτιά και η μητέρα κόβονταν να τους περιποιοηθεί και έλεγε, ασφαλώς έτσι και καλύτερα θα περιποιοούνταν τον πατέρα μας στα σπίτια τους, όταν πηγαίνουν εκεί για παιχνίδι. Τα υπόμεινε όλα αυτά η μητέρα, μα και πάλι τον συμβούλευε, αλλά αυτός αλλού βρέχει, ήλπιζε να πιάσει την καλή, όπως έλεγε, δηλαδή να κερδίσει, αλλά το κακό δεν άργησε να έλθει. Τα έχασε όλα, και εργοστάσιο και σπίτι και όλες τις οικονομίες που είχε. Από τη ντροπή του δεν ήξερε τι να κάνει και υποχρεώθηκε, με τη βοήθεια της εβραϊκής Κοινοτήτας πάλι και της ελληνικής παροικίας, να βγάλουμε τα εισιτήρια για να επιστρέψουμε στην Ελλάδα όπου ζούσαν άλλα τέσσερα αδέρφια του πατέρα μου και ο παππούς, και ήλπιζε πως θα τον στήριζαν. Η οικογένεια της μητέρας μου στην Αίγυπτο τον είχε αποκληρώσει για τις πράξεις του και όχι μόνο δεν μας βοήθησαν, αλλά ούτε και ήρθαν στο λιμάνι να μας αποχαιρετήσουν. Και να 'μαστε, αντίο Αίγυπτος, και ταξιδεύουμε με το καράβι για τη μητέρα Ελλάδα.

ΝΑΟΥΣΑ

Με μεγάλες δυσκολίες και πολλή ταλαιπωρία βρεθήκαμε στη Νάουσα. Μας υποδέχτηκαν ο παππούς και ο μεγαλύτερος αδελφός του πατέρα μου με την πολυμελή οικογένειά του, που μέναν εκεί πολλά χρόνια. Μας ταχτοποίησαν σε ένα σπίτι και βοήθησαν τον πατέρα για δουλειά.

Ο παππούς είχε ένα μικρό μαγαζάκι στο κέντρο της πόλης, στα Καμένα. Είχε έναν μικρό αργαλειό και ύφαινε φούντες και σερίτια για τους φουστανελάδες —μέχρι και τότε πολλοί ντόπιοι Ναουσαίοι φορούσαν φουστανελέες— και πουλούσε και διάφορα ψιλικά. Σ' αυτό το μαγαζάκι ο πατέρας με τη βοήθειά τους έβαλε διάφορα υφάσματα και αρχίζοντας να δουλεύει καλύτερευε και η ζωή μας. Εμείς τα παιδιά γραφτήκαμε στο σχολείο και σύντομα αγαπηθήκαμε από τους δασκάλους και από τους συμμαθητές μας, γιατί μας είχαν για κοσμογυρισμένους.

Ήμασταν όλοι καλοί μαθητές. Ο διευθυντής με ιδιαίτερη φροντίδα μας πρόσεχε, γιατί ο πατέρας δώριζε πού και πού στο σχολείο υφάσματα για κουρτίνες και τραπεζομάντιλα. Την αγαπήσαμε τη Νάουσα για τη φυσική ομορφιά της, τα πολλά νερά της, το πολύ πράσινο και τον καλό και φιλόξενο κόσμο της.

Στο διάστημα της εκεί παραμονής μας —πεντέμιση χρόνια— αλλάξαμε διάφορα σπίτια, που τα νοικιάζαμε γιατί δεν είχαμε δικό μας. Μόνο το τελευταίο σπίτι, ένα παλιό τριώροφο στην κεντρική οδό, με τη βοήθεια πάλι του παππού και του αδερφού του, ο πατέρας το αγόρασε και γίναμε νοικοκυραίοι. Παντού, όπου κι αν ζήσαμε, μας αγαπούσαν οι νοικοκυραίοι και οι γείτονες, ιδιαίτερα εμένα που ήμουν μοναχογιός και ομορφούλης, όπως λέγανε όλοι. Είχα καλά σγουρά μαλλιά που τα ζήλευαν όχι μόνο οι αδελφές μου αλλά και πολλοί νέοι και νέες στο σχολείο ή στις γειτονιές. Πολλοί έλεγαν: «Η Εβραία δεν έχει τι να κάνει και κάθεται όλη μέρα και κάνει μπούκλες τα μαλλιά του γιου της».

Στις εκδρομές που κάναμε με το σχολείο ή με παρέες μαζεύαμε βατόμουρα, φουντούκια που φύτρωναν άφθονα στις δυο πλαγιές του δρόμου, κάστανα και καρύδια που είχε ολόκληρο δάσος και που όλα αυτά ανήκαν σε έναν πρίγκιπα της βασιλικής οικογένειας.

Τα σπίτια ήταν διώροφα ή τριώροφα και το πρώτο πάτωμα ήταν ακατοίκητο λόγω υγρασίας. Από κάθε σπίτι περνούσε ρυάκι από νερό που πάνω σ' αυτό ήταν χτισμένα σε όλα τα σπίτια αποχωρητήρια, οικιακά ή υπαίθρια. Επίσης χρησίμευε [το πρώτο πάτωμα] για να φυλάνε τρόφιμα, τουρσιά, κομπόστες, γλυκά και μαρμελάδες από τα πολλά φρούτα που παρήγε ο τόπος, και βαρέλια με το κρασί και το τσίπουρο κάθε οικογένειας. Και έτσι οι νοικοκυραίοι και γείτονες μάς κουβαλούσαν φρούτα και δώρα που χορταίναμε με τις αδελφές μου, που ήμασταν πολύ αγαπημένοι. Μας πήγαιναν με τα ζώα τους στα χωράφια τους, στα Αμπέλια στον Άι Νικόλα, ένα υπέροχο δάσος με πολύχρονα πλατάνια και πολλές πηγές νερού που σχημάτιζαν τον ποταμό Αραπίτσα, που διέσχιζε σχεδόν όλη την πόλη.

Όταν μέναμε στη συνοικία Γαλάκια, σε μια μεγάλη αυλή έμεναν πολλές οικογένειες. Ήταν μια επταμελής με δύο κορίτσια στην ηλικία μας και τρία αγόρια μεγαλύτερα. Μια οικογένεια πολύ μονιασμένη, εργατική και ξακουστή στη γειτονιά και στην πόλη. Είχαν κτήματα και τα δούλευαν και περνούσαν πολύ καλά και άνετα. Μας κουβαλούσαν του κόσμου τα καλούδια, γιατί ήξεραν πως ήμασταν η μόνη οικογένεια που δεν είχαμε δικό μας βιος. Ζούσε επίσης ένας συγγενής τους, Βλάχος, που κι αυτός ήταν μεγάλος νοικοκύρης, «ο Μπάρμπα Κώτας», έτσι τον φώναζαν όλοι και η γυναίκα του Ευγενιώ.

Δεν μιλούσαν καλά τα ελληνικά κι εμείς γελούσαμε όταν έλεγαν: «Δεν με τρώγεται», δηλαδή δεν πεινάω, «δεν με κάθεται», δηλαδή δεν θέλω να κάτσω, κι εμείς προσθέταμε, «Μπάρμπα Κώτα δεν σας σηκώνεται», και γελούσαν όλοι με το αστείο.

Με τα δυο κορίτσια της οικογένειας της ηλικίας μας παίζαμε μαζί και με μάθαιναν να κεντάω, να πλέκω και να ράβω και τα κατάρφια καλύτερα από τις αδελφές μου και από άλλα κορίτσια —αγόρια δεν είχαμε στην παρέα. Ο μεγαλύτερος αδελφός που δούλευε στο εργοστάσιο του Λαναρά, νόμιζε τον εαυτό του αριστοκράτη,

γιατί αυτός δεν είχε καμιά σχέση με τα χωράφια και τα κτήματα. Είχε μοναχικό διαμέρισμα στον τρίτο όροφο, καλά επιπλωμένο και δέχονταν εκεί φίλους. Λέγαν πως είχε πολλά λεφτά. Όπως απεδείχθη αργότερα ήταν ομοφυλόφιλος και η οικογένεια τον απέφευγε. Ο Μπάρμπα Κώτας μ' αγαπούσε ιδιαίτερα, δεν είχαν δικιά τους παιδιά, και μόλις ερχόταν με φώναζε: «Μούσα», Μωυσή δηλαδή, «κατέβα να πάρεις τα δώρα σου», γιατί όλο και κάτι καινούργιο από τους μπαχατσέδες έφερνε.

Και αργότερα, όταν εγκατασταθήκαμε στη Θεσσαλονίκη, η Νάουσα ήταν ο τόπος παραθερισμού για όλη την οικογένειά μας. Πηγαίναμε στου θείου μας και μέναμε κάνα δυο βδομάδες, ή πηγαίναμε τις Κυριακές που είχε εκδρομικά τραίνα με φτηνό εισιτήριο και επιστρέφαμε το βράδυ με το ίδιο τραίνο. Στο έμπα της Νάουσας, λίγο πιο μακριά από τον σταθμό, υπήρχε ένα ωραίο εξοχικό κέντρο, «Τα Κιόσκια», με πολλά τραπεζάκια και καλή κουζίνα. Καθόμασταν τα βράδια και παίρναμε το αναφυκτικό μας, σινάλκο ή υποβρύχιο, και χορεύαμε στους ήχους της ωραίας ορχήστρας. Μια φορά, σε διαγωνισμό χορού, με την αδελφή μου Γιολάνδα πήραμε το πρώτο βραβείο στο βαλς. Κερδίσαμε έναν λαγό. Τον φέραμε σπίτι και την επομένη φάγαμε όλη η οικογένεια με τους φίλους μας ένα καλό και νοστιμότατο στιφάδο.

Ο Άι Νικόλας ήταν το μόνιμο μέρος που πηγαίναμε είτε με τα άλογα των χωριανών είτε με οικογενειακές παρέες, και περνούσαμε πολύ ωραία διασκεδάζοντας και απολαμβάνοντας τη θέα με τα θεόρατα πλατάνια και τα τρεχάμενα κρυσταλλένια νερά. Αυτό το μέρος μέχρι και σήμερα μαγεύει με τη μαγεία του πολλούς τουρίστες, ντόπιους και ξένους. Πολλές φορές μπαίναμε στα αμπέλια ή στα χωράφια και παίρναμε, μάλλον κλέβαμε, σταφύλια, κανένα πεπόνι, καρπούζια, αγγουράκια τρυφερά και άλλα.

Ένα περιστατικό θα μου μείνει αξέχαστο. Ήταν ο καιρός που τρυγούσαν τα σταφύλια και ο γείτονας από απέναντι ήρθε και παρακάλεσε τη μαμά να πάμε να πατήσουμε τα σταφύλια για να κάνουν το κρασί. Σ' ένα μεγάλο πατητήρι —βαρέλα— αφού πλύνουμε καλά όλοι μας τα πόδια μπήκαμε και πατούσαμε χορεύοντας και τραγουδώντας. Αφού έγινε η δουλειά, αντί για πληρωμή μάς έφερε ένα κα-

λάθι σταφύλια και μια μπουκάλα μούστο. Η μαμά μάς έδωσε από λίγο, πολύ μ' άρεσε, γλυκό και αρωματικό.

Την επομένη το πρωί κατέβηκα με τη σάκα μου να πάω σχολείο, βλέπω την αυλόπορτα του γείτονά μας ανοιχτή και μέσα το μεγάλο βαρέλι με το μούστο. Πρόσεξα πως στο κάτω μέρος είχε μια μεγάλη κάνουλα, «βρύση». Σκέφτηκα να πιω λίγο, αλλά αφού έφαξα παντού και δεν βρήκα ποτήρι ή κάτι άλλο που να μπορούσα να το χρησιμοποιήσω για ποτήρι, σκέφτηκα λίγο, ξάπλωσα στο χωματένιο πάτωμα ανάσκελα, έβαλα το στόμα μου στην κάνουλα και άνοιξα τη βρύση ρουφώντας και νιώθοντας την υπέροχη και ευχάριστη γεύση του μούστου.

Έτσι με βρήκε ξαπλωμένο η νοικοκυρά, της ζήτησα συγγνώμη και την παρακάλεσα να μην πει τίποτα στους γονείς μου κι εγώ θα της το ξεπληρώσω με το παραπάνω εν καιρώ. Αφού μου το υποσχέθηκε τη φίλησα, πήρα την τσάντα μου και τροχάδην για το σχολείο. Κάθισα στο θρανίο αλλά το κεφάλι μου ζαλιζόταν. Δεν ήθελα να με ιδεί η δασκάλα της Γεωγραφίας, γιατί ήταν στριφνή και κακιά, όπως το λέγαν όλα τα παιδιά. Με το παραμικρό έλεγε: «Άνοιξε το αριστερό σου χέρι» και χτυπούσε δέκα ξυλιές με μια λεπτή βέργα που την κουβαλούσε πάντα μαζί της, και μετά άλλες δέκα στο δεξί. Δεν μπορούσαμε να καταλάβουμε γιατί ήθελε και επέμενε πρώτα στο αριστερό, και τη βγάλαμε η κυρία Ελπίδα η ζερβή.

Στην προσπάθειά μου να κρυφτώ από το βλέμμα της πέφτω από το θρανίο φαρδύς πλατύς στο πάτωμα. Αναστατώθηκε όλη η τάξη και αργότερα όλο το σχολείο. Ο καθένας έλεγε ότι του κάπνιζε: έπαθε συγκοπή, τον μάτιαξαν, θα είχε ελονοσία, και άλλα, που μου τα διηγήθηκαν την επομένη. Μόνο όταν με πήγαν σπίτι από το Νοσοκομείο είπαν στη μητέρα μου ότι ήμουν μεθυσμένος, κι αυτό ευτυχώς δεν το έμαθε ο πατέρας, που ήταν πολύ αυστηρός μαζί μας.

Μια άλλη περιπέτεια: ο παππούς στο μαγαζί, όταν δούλευε δηλαδή, πωλούσε και με αντάλλαγμα σε είδος. Έπαιρνε αυγά, καρύδια, αμύγδαλα κ.ά. Στην τσάντα του σπιτιού άπλωσαν τα καρύδια να ξεραθούν. Μια των ημερών πήρα δύο πέτρες, ανέβηκα στην τσάντα χωρίς να με πάρουν χαμπάρι και σπάω και τρώω καρύδια. Το βράδυ αρρώστησα με ψηλό πυρετό. Κλείσαν τα λαιμά

μου. Οι γιατροί που πηγαينوέρχονταν δεν μπορούσαν να βρουν την αιτία του κακού. Τρεις μέρες καιγόμουνα στον πυρετό και μόνο όταν μια από τις αδελφές μου ανέβηκε στην τσάντα για να κλάψει και είδε το σωρό από πράσινα τσόφλια, κατάλαβαν την αιτία και μου δώσαν ανάλογα και κατάλληλα φάρμακα για να γιατρευτώ. Σε όλη αυτή την ταραχή, μόνο αυτό της έλειπε της καημένης της μητερούλας. Ευτυχώς όμως.

Έτσι ζούσαμε ευχαριστημένοι με αυτή την ήσυχη και καλή ζωή, αλλά δεν άργησε να έλθει το κακό. Ο πατέρας είχε μπλέξει πάλι με μια παρέα πλουσίων χαρτοπαικτών, πήγαιναν μαζί για κυνήγι και μας έφερνε πού και πού κανέναν φασιανό ή λαγό που μπορεί να ήταν και αγορασμένα. Δεν είχε όμως ούτε όπλο ούτε στολή κατάλληλη και κατάλαβε η μητέρα ότι παίζουν χαρτιά πάλι. Για το σπίτι δεν έδινε και πολλή σημασία και άφηνε της μητέρας λίγα χρήματα, και κόβονταν η καημένη να τα φέρει πέρα.

Γεννήθηκαν εν τω μεταξύ και άλλα δυο παιδιά, ένα αγόρι, ο Σολομών και ένα κορίτσι, η Ντόρα, και γίναμε μισή ντουζίνα. Όταν με έστειλε η μαμά στον παππού να τον παρακαλέσουμε να μας αγοράσει κάτι για να φάμε, είτε επειδή αυτός δεν έβλεπε με καλό μάτι τον τρόπο ζωής του πατέρα, είτε από τσιγκουνιά, μας έλεγε: «Πέστε στη μαμά σας ότι έχει κάτι στο σπίτι και να φάτε απ' αυτό», και γυρνούσαμε κλαφουρίζοντας σπίτι. Ο πατέρας έφερνε τώρα στο σπίτι και την παρέα του για χαρτοπαίγνιο και έφερνε τη μητέρα σε πολύ δύσκολη θέση με τα έξι παιδιά, και να τους περιποιείται, και πολλές φορές μέναν παίζοντας ως τις πρωινές ώρες.

Και να, μία των ημερών έρχεται η αστυνομία με κάτι υπαλλήλους και μας κάνουν έξωση, γιατί πάλι τα είχε χάσει όλα στα χαρτιά, και το μαγαζί του παππού, αφού του πήραν ό,τι είχε και δεν είχε. Εμείς βρεθήκαμε με τον παππού στο δρόμο, με μερικά πράγματα που μας άφησαν να πάρουμε, και καθόμασταν κλαίγοντας γύρω από τη μητέρα που ήταν σαν κλώσσα με τα πουλάκια της. Ευτυχώς που μια γειτόνισσα από απέναντι, γεροντοκόρη, αλλά πολύ καλός άνθρωπος, μας πήρε σπίτι της μέχρι να βρεθεί κάποια λύση. Ο μεγαλύτερος αδελφός του, που είχε κι αυτός εννεαμελή οικογένεια, δεν μπορούσε να μας βοηθήσει και έλεγε: «Ήθελές τα κι έπαθές τα».

Η μητέρα μου από τη ντροπή της δεν ήθελε να ιδεί κανέναν: η χθεσινή κυρία Μπουρλά να ζητιανεύει για να θρέψει τα παιδιά της... Και τότε πήρε την κατάσταση στα χέρια της, πούλησε όλα τα χρυσαφικά της και ό,τι άλλο μπορούσε να φέρει μερικά χρήματα, έγραφε και στα άλλα αδέρφια του πατέρα κι αυτοί πρότειναν να πάρουμε μαζί μας μια κωφόλαλη αδελφή που είχαν και τον παππού, που θα έπρεπε να τους έχει κάθε χρόνο και ένας τους εκ περιτροπής, κι αυτοί θα μας βοηθούσαν κατά το δυνατόν.

Συγκέντρωσε μερικά χρήματα, και ένας γείτονας και γνωστός μας, που τροφοδοτούσε με καύσιμα τα εργοστάσια του Λαναρά, μας έφερε με το αυτοκίνητό του ως τη Θεσσαλονίκη. Και εδώ αρχινάει μια καινούργια πτυχή της ζωής μας.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Άρχισε η ζωή μας με πάρα πολλές δυσκολίες, και εδώ πάλι η μητέρα έδειξε την παλικαριά της. Γνωρίστηκε με μια δυο οικογένειες Εβραίων ευκατάστατων και πήγαινε και ξενόπλενε ή ασχολούνταν με το νοικοκυριό των σπιτιών τους, και τη βοηθούσαν.

Τον πατέρα που έφαχνε για δουλειά, σαν ξεπεσμένος λιμοκοντόρος, τον έβαλαν να δουλεύει βοηθός σε έναν φούρνο, αλλά κοντά μας τον βλέπαμε πολύ σπάνια. Εγώ σχεδόν κάθε μέρα πήγαινα στον φούρνο που δούλευε, στο Φάληρο, και το αφεντικό του μου έδινε μια φραντζόλα που τη μοιραζόμασταν σε εννέα μερίδια. Έξι παιδιά, ο παππούς, η θεία η βουβή και η μητέρα, για τον πατέρα δεν ξέραμε τι γίνεται, και μια μέρα που πήγα να πάρω τη φραντζόλα όπως συνήθως, μου λέει το αφεντικό ότι ο πατέρας σου δεν δουλεύει εδώ πια, και γύρισα σπίτι κλαίγοντας.

Το σπίτι που μέναμε ήταν μια καλύβα στην αυλή ενός προξενείου —δεν θυμάμαι ποιού— και πριν χρησίμευε σαν στάβλος. Το καθαρίσαμε, και με τα λίγα πράγματα που είχαμε φέρει το βολέψαμε, και παρ' όλη την υγρασία που είχε το θεωρούσαμε παλάτι. Εκεί ταχτοποιηθήκαμε. Παράθυρο δεν είχε και ανοίγαμε την πόρτα για αέρα και για να στεγνώσει λίγο. Ήταν σε ένα στενάκι κοντά στη Σαλαμίνα, που έβγαινε προς τη θάλασσα. Βλέποντας να περνάνε κάθε μέρα φαράδες, πήγαμε να δούμε από πού τα φέρνανε και φτάσαμε ακριβώς την ώρα που τραβούσαν την τράτα, τα δίχτυα, και λίγο αστεία λίγο σοβαρά αρχίσαμε κι εμείς να βοηθάμε στο τράβηγμα και στο τέλος μας φόρτωσαν ένα κοφινάκι φάρια —σαρδέλες ζωντανές ακόμα— για να φάμε με τους γονείς μας, μας είπαν. Από το ντύσιμό μας θα κατάλαβαν ότι είμαστε φτωχαδάκια. Η μητέρα μου και μια από τις αδελφές μου τρελαίνονταν για φάρια και έτσι η μητέρα τα μαγείρευε στη φουφού με κάρβουνα που την ανάβαμε έξω, να μη μας χτυπήσει η μυρουδιά του κάρβουνου που μας προμήθευε ο φύλακας του προξενείου.

Στην αυλή δίπλα μας ήταν το μπαλκόνι μιας πλούσιας οικογένειας και η υπηρέτριά τους, μια χρυσή κοπέλα —Αγγελική τη λέγαν και ήταν πραγματικός άγγελος— μας έδινε του κόσμου τα καλούδια. Η μητέρα ντρέπονταν να τα πάρει, αλλά εκείνη έλεγε ότι όλα αυτά είναι περισσεύματα των κυρίων της. Ο ίδιος ο πρόξενος μερικές φορές με έπαιρνε μαζί του και με φόρτωνε με τρία τέσσερα καρβέλια φωμί και άλλα εδώδιμα, «για να φάτε», μου 'λεγε.

Η δουλειά με τα φάρια συνεχίζονταν και οι τέσσερις μεγαλύτεροι πηγαίναμε κάθε μέρα και κουβαλούσαμε σε φάρια την πληρωμή του μόχθου μας —έτσι μας έλεγαν οι φαράδες. Αν τύχαινε και δεν πηγαίναμε καμιά μέρα, έρχονταν αυτοί και ρωτούσαν για την υγεία μας και μας φερναν και φάρια. Είχαν μάθει το στέκι μας, είχαμε γίνει οι μασχότ των φαράδων, ξέραν τα ονόματά μας και την ηλικία του καθενός μας.

Τον πατέρα μας τον είχαμε χάσει κυριολεκτικά κι αν ερχόταν καμιά στις δέκα ή στις δεκαπέντε για να αλλάξει, κρύβονταν κάτω από ένα παλιό σιδερένιο κρεβάτι που κοιμόταν ο παππούς. Εμείς τα παιδιά, η μαμά, ο παππούς και η βουβή αδερφή του δεν μπορούσαμε να καταλάβουμε τη στάση του, και όταν ρωτούσαμε τη μαμά, αυτή με το δάχτυλο στο στόμα μάς έλεγε σιωπή.

Μια μέρα, εκεί που παίζαμε στην αυλή, μας πλησιάζει ένας καλοντυμένος κύριος και μας ρωτάει για τον πατέρα μας. Η αλήθεια είναι ότι δεν ξέραμε τι να του πούμε και έφυγε δυσαρεστημένος.

Η Αγγελική, η υπηρέτρια, μας φώναξε από το μπαλκόνι και μας είπε να μη μιλάμε σε αγνώστους, γιατί αυτός ο κύριος ήτανε μπασκίνας, μυστικός, μας είπε. Δεν καταλάβαμε, και μας τα έκανε λιανά: ήταν χαφίης μυστικός της Ασφάλειας. Τότε καταλάβαμε ότι ο πατέρας μας έκαμνε κάτι ενάντια στο κράτος και γι' αυτό τον κυνηγούσαν και αυτός κρύβονταν. Είχε μπλέξει με κομμουνιστάς, μας είπαν.

Ένα πρωί ήρθε και στάθηκε ένα μακρύ κάρο στην αυλή και αρχίσαμε να φορτώνουμε όλα τα πράματά μας. Ο πρόξενος μαζί με δύο άλλους κυρίους μάς εξήγησαν ότι θα πηγαίναμε να μείνουμε σε σπίτι πιο άνετο και σε συνοικία που μένουν Εβραίοι.

Εμείς κοιταχτήχαμε και τότε συνειδητοποιήσαμε ότι είμαστε Εβραίοι: στη Νάουσα ο παππούς είχε ένα δωμάτιο στη σοφίτα που

πήγαινε κάθε πρωί και προσεύχονταν, αλλά πολλές φορές και στο μαγαζί τον βρίσκαμε σκεπασμένο με το σάλι και κάτι λουριά στα χέρια και στο κεφάλι και προσεύχονταν. Τις μεγάλες γιορτές, Ροσ Ασανά, Κιπούρ, Πάσχα και άλλες, έρχονταν και άλλοι Εβραίοι από τα χωριά της Βέροιας και από αλλού και λειτουργούσαν. Η μητέρα μάς συμβούλευε στη γιορτή του Κιπούρ να κάνουμε μισή νηστεία, ενώ οι μεγάλοι δεν τρώγαν όλη μέρα.

Το κάρο ήταν μακρύ και, εκτός από τα πράματα όλα, χώρεσαν να κάτσει ο παππούς, η θεία και η μαμά, κι εμείς ακολουθούσαμε πεζοί και χαζεύαμε με ό,τι βλέπαμε, γιατί πρώτη φορά περπατούσαμε σε δρόμους μιας μεγάλης πόλης με κίνηση. Ανεβήκαμε την οδό Ιταλίας και φτάσαμε σ' έναν μεγάλο συνοικισμό με πολλές μακρουλές ξύλινες παράγκες, και στα σύνορά τους σαν φρούρια είχαν χτίσει πέτρινα μονοώροφα σπιτάκια, που όπως μας εξήγησαν εκεί έμεναν οι αστοί ή οι πλούχιοντες, ο γιατρός Μπέζας, ο αργυραμοιβός, η αρχινοσοκόμα του Νοσοκομείου Χιρς —τη θεωρούσαν σπουδαίο άνθρωπο γιατί εκτός από τις συμβουλές βοηθούσε τον κοσμάκη και σε φάρμακα— και διάφοροι άλλοι ευκατάστατοι, ο δάσκαλος, ο ραβίνος και άλλοι.

Ήταν ο συνοικισμός 151. Στις παράγκες έμενε ο λαουτζίκος. Τα μπλοκ αυτά αποτελούνταν από τέσσερα δωμάτια, τα δυο ακραία μεγάλα, μακρύς μικρός διάδρομος και από ένα μικρό δωμάτιο, και στη μέση μεγάλη κουζίνα για όλους, αποχωρητήριο και έξοδος υπηρεσίας. Το κάθε δωμάτιο είχε και την πόρτα του. Εμείς είχαμε και δύο μεγάλα παράθυρα, βόρειο και νότιο.

Μας ταχτοποίησαν σε ένα μεγάλο δωμάτιο στο μπλοκ 18, που ήταν κοντά στα σύνορα του συνοικισμού της Κάτω Τούμπας. Στήσαμε το σιδερένιο κρεβάτι του παππού και όλοι οι άλλοι εμείς —εννέα τον αριθμό— κοιμόμασταν στρωματσάδα στο πάτωμα, όπως και πριν στον στάβλο, και αν ήθελε κανείς να πάει το βράδυ στο μέρος πατούσε σε χέρια, πόδια ή και στο κεφάλι κανενός από τους κοιμώμενους.

Με τη γλώσσα τα είχαμε βρει μπαστούνι, γιατί όλος ο συνοικισμός μιλούσε τα εβραϊοισπανικά, ενώ κανένας μας δεν ήξερε τίποτα άλλο από τα ελληνικά, εκτός από τη μαμά που ήξερε λίγα ισπανι-

κά. Πολλοί δεν πίστευαν ότι είμαστε Εβραίοι και μια μέρα μας πήραν οι γειτόνισσες με τον αδελφό μου, μας κατέβασαν τα παντελονάκια για να βεβαιωθούν ότι είχαμε κάνει περιτομή. Μετά απ' αυτό, άρχισαν οι σχέσεις μας να εξομαλύνονται. Εμείς τα παιδιά κάναμε παρέα με τα γειτονόπουλα και οι γονείς με τους γειτόνους.

Τις τρεις μεγαλύτερες αδελφές μου τις γράφανε σε ελληνικό σχολείο στην οδό Ιταλίας, αρκετά μακριά, αλλά πήγαιναν και γυρνούσαν παρέα και φυλάγονταν μεταξύ τους. Εμένα ο παππούς επέμενε και με γράφαν στο εβραϊκό σχολείο που ήταν κοντά στο σπίτι και λέγονταν σχολή Γκαζές. Εκεί είναι μέχρι σήμερα ο παιδικός σταθμός «Άγιος Στυλιανός».

Ήμουν τότε δέκα χρονών και όταν φύγαμε από τη Νάουσα πήγαινα στην τετάρτη τάξη. Με βάλαν στην πρώτη, γιατί δεν ήξερα ούτε ισπανικά ούτε εβραϊκά που διδάσκονταν εδώ, ενώ στα ελληνικά μαθήματα, μαθηματικά, γεωγραφία, ιστορία, ανάγνωση ήμουν ο καλύτερος. Έκλαιγα συνεχώς γιατί έχανα τέσσερα χρόνια ολάκερα, αλλά και επειδή δεν με παίζαν τα παιδιά της τάξης μου, που ήταν πολύ μικρότερα. Είδαν και αποείδαν οι γονείς μου πως δεν βγαίνει τίποτα, και ζήτησαν από τον παππού να μου επιτρέψει να πάω κι εγώ σε ελληνικό σχολείο και να μου κάνει αυτός μαθήματα εβραϊκά στο σπίτι, μια που ήταν μισός χαχάμης.

Στο σχολείο που πήγαιναν οι αδερφές μου δεν είχε θέση και με γράφαν στο ένατο δημοτικό στην οδό Αθηνών, δίπλα στο Θεαγένειο νοσοκομείο, αρκετά μακριά από το σπίτι μας. Όσο πήγαινα μόνος έπαιρνα μαζί μου μια πέτρα, και κλωτσώντας την, την έφερνα μέχρι το σχολείο, την έκρυβα και στο γυρισμό πάλι την κλωτσούσα ως το σπίτι. Στο ίδιο σχολείο πήγαινε και μια Εβραιοπούλα από τον συνοικισμό 151, και μερικές φορές ανταμώσαμε στον δρόμο και γνωριστήκαμε. Εννοείται πως η πέτρα έμεινε παραπονεμένη. Πότε εγώ την περίμενα, πότε αυτή εμένα, όταν είχαμε παραπανίσια μαθήματα. Πηγαίναμε σαν βουβοί, και πού και πού αλλάζαμε καιμιά κουβέντα. Πιανόμασταν από το χεράκι και πολλές φορές ελαφροπηδούσαμε ή τρέχαμε σιγά.

Σιγά σιγά λύθηκαν οι γλώσσες μας και μάθαμε τα ονοματεπώνυμά μας, επάγγελμα γονέων και άλλα. Εκείνη ήξερε περισσότερα

για μένα, γιατί της τα είχε διηγηθεί ο πατέρας της που με το κάρο του μας είχε φέρει τότες στη νέα γειτονιά μας.

Βγαίναμε ταχτικά σε περιπάτους, κούνιες, βαρκάδα, πηγαίναμε κάθε Παρασκευή ή Σάββατο βράδυ στο κέντρο του Ααρόν Μπενσόα προς του Χαριλαίου, κοντά στον Κήπο του Καλού, ένα κέντρο διασκέδασης που είχε σινεμά, χορούς, τυχερά παιχνίδια, πολλές ατραξιόν και πλούσιο μπουφέ με ωραία γλυκίσματα και πασατέμπο, σπόρια, στραγάλια κτλ. Σ' αυτό το σινεμά του Ααρόν είδαμε και τη ρωσική ταινία *Ο βαρκάρης του Βόλγα*, πώς οι σκλάβοι τραβούσαν τα καράβια ζωσμένοι με βαριά σχοινιά, ρακένδυτοι, ταλαιπωρημένοι και ασφαλώς πεινασμένοι, και από τότε είπα: «Εγώ είμαι μαζί τους, με τους σκλάβους, τους φτωχούς και καταφρονημένους».

Εννοείται ότι πάντα τα έξοδα τα έκαμνε αυτή, γιατί οι αραμπατζήδες του λιμανιού θεωρούνταν πλούσιοι, και μια που ήταν μοναχοκόρη δεν της χαλούσαν κανένα χατίρι. Μετά από το σινεμά μέναμε μερικές φορές και στο χορό που αρχινούσε αμέσως μετά την παράσταση και χαζεύαμε πώς χόρευαν οι άλλοι, γιατί εμείς ήμασταν μικροί. Η παρέα μου με τις φίλες τους μας ζήλευαν και αναρωτιόνταν από πού ο Μωυσής έχει τόσα χρήματα και ξοδεύει και της κάνει όλα τα χατίρια και περνάν τόσο όμορφα. Στο τέλος μας έβγαλαν και τραγούδι:

«La prima volta yo ke di por ente Aron Bensoa la vide a Mari Hanoka Tratando a sus amigos. Trata trata tu Mari, no te spantes de mada y si te viene a mankar Mose Burla que biva».

[Την πρώτη βόλτα που έκανα στο κέντρο του Ααρόν Μπενσόα, είδα τη Μαρή Χανόκα —ήταν το ονοματεπώνυμό της— να κερνάει τις φίλες της. Κέρνα, κέρνα, εσύ Μαρή, και μη φοβάσαι τίποτα, και αν σου 'ρθουν λειψά —τα χρήματα, εννοούσαν— ο Μωυσής Μπουρλά να ζήσει].

Όλες τις ελεύθερες ώρες μου τις περνούσα κάτω απ' το παράθυρό της, και όταν πρόβαλλε ήμουν ο πιο ευτυχισμένος. Πολλές φορές μου πετούσε και κανένα ραβασάκι για ραντεβού και μέσα είχε ψιλά. Ε, τότε εγώ πηδούσα από χαρά.

Αυτή η αγάπη κράτησε δυο χρόνια περίπου και τελείωσε άδοξα, μετά το Μπαρ Μιτσβά μου. Είχα τον παππού μου να με τρα-

βρεί όχι από τα αυτιά αλλά από τα τσουλούφια για να διαβάζω το Σέφερ Τορά, το βιβλίο της Τορά, να φοράω κάθε πρωί τεφιλήμ και να μάθω απ' έξω το ντεσκόρσο, την απαγγελία μου για την ημέρα του Μπαρ Μιτσβά μου. Μόνο μετά τον θάνατο του παππού ξανάρχισα να 'χω πολλές ώρες για παιχνίδια και για τα μαθήματά μου, και ένιωσα ανακούφιση. Με τη Μαρή χαθήκαμε, όταν μετακομίσαμε σε άλλο σπίτι.

Στον συνοικισμό 151 ο πατέρας είχε κάπως συμμορφωθεί. Δούλευε, και μαζί με την μεγάλη μας αδελφή που δούλευε ράφτρα, τα καταφέραμε να φύγουμε από τον συνοικισμό. Θυμάμαι που είχαμε αγοράσει μηχανή ραφίματος Σίνγκερ με δόσεις για να δουλεύει η μοδίστρα, όμως έτυχε τρία μηνιάτικα να μην πληρωθούν και ήρθαν και πήραν τη μηχανή και πήγαν χαμένα τα όσα είχαμε πλερώσει.

Ήταν πολλά τα περιστατικά της ζωής μας στο 151, πριν αλλά και μετά τον θάνατο του παππού μας. Εγώ ήμουν πολύ άτακτος και ήμουν και ο αρχηγός της παρέας. Καμιά δεκαριά παιδιά στην ηλικία μου ή και μεγαλύτερα άκουγαν και εκτελούσαν τις διαταγές μου στο παιχνίδι. Μόνο ο μικρότερος κατά τέσσερα χρόνια αδελφός μου δεν πειθαρχούσε και ήταν πάντα το πνεύμα αντιλογίας. Πόσο ξύλο έφαγε από μένα, και όσο κι αν τον συμβούλευαν οι άλλοι, αυτός το δικό του. Συνέβαινε να μη μιλάμε μέρες και να μην τον δέχεται η παρέα, γιατί έτσι ήθελε ο αρχηγός.

Τα παιχνίδια που παίζαμε στη γειτονιά ήταν διάφορα: σκλαβάκια, κρυφτούλι, τζιζ, μακριά γαιδούρα, αλλά περισσότερο παίζαμε ποδόσφαιρο με μπάλα από κουρέλια και την κλωτσούσαμε ώσπου να διαλυθεί. Βάζαμε ένα άδειο κουτί από κονσέρβα στο χώμα με λίγη ασετιλίνη μέσα και το σκεπάζαμε γύρω γύρω με χώμα και μετά ρίχναμε νερό, έβραζε η ασετιλίνη και πετιόταν το κουτί ψηλά σαν ρουκέτα με πολύ θόρυβο και με τα «ζήτω» τα δικά μας.

Μια μέρα, θυμάμαι, ήταν παραμονή Ρος Ασανά, ο αδελφός μου επίτηδες δεν μου είπε τίποτα και έφυγε νωρίτερα. Εγώ, ξεχασμένος, ξιπόλητος και λερωμένος, πηγαίνω καμιά φορά στο σπίτι και με το έμπα μου ο πατέρας πετάει στο κεφάλι μου την ντουζίνα τα πιάτα που είχε ετοιμάσει η μαμά για να σερβίρει το γιορτινό

φαί. Σκύβω εγώ και τα πιάτα έγιναν θρύψαλα, ο πατέρας μου παίρνει το μαχαίρι από το τραπέζι και τρέχουμε, εγώ μπροστά, νιώθοντας φταιχτής σε κάτι που δεν το είχα καταλάβει, κι αυτός πίσω μου φωνάζοντας «θα τον σφάξω τον αλήτη».

Τέτοιο απόγευμα γιορτινό, που όλοι κάθονταν στα τραπέζια με τις οικογένειές τους διαβάζοντας προσευχές ή τρώγοντας, άκουσαν τις φωνές και βγήκαν έξω και όταν είδαν τι γινόταν, πιάνουν τον πατέρα και του λένε πως δεν πρέπει τέτοια μέρα να γίνονται τέτοια σκάνδαλα. Με πιάσαν και μένα και με συμβούλεψαν να πάω να ζητήσω συγγνώμη, και έτσι έγινε. Με πήρε η μητέρα, μ' έπλυνε, μ' έντυσε και καθίσαμε και φάγαμε με όλη την επισημότητα, αλλά με λίγα πιάτα.

Ο πατέρας δεν ήταν θρήσκος, αλλά τέτοιες γιορτές τις κρατούσε στη μνήμη του πατέρα του, που είχε πρόσφατα πεθάνει. Εγώ δε, έγινα άπιστευτα καλό παιδί, και όταν οι γειτόνοι τον ρωτούσαν για τον «αλήτη», απαντούσε: «Έγινε κορίτσι». Και πράγματι, σπάνια έβγαινα, φορούσα ποδίτσα και βοηθούσα τη μητέρα στις δουλειές της κουζίνας και τις αδερφές στο νοικοκυριό.

Η μητέρα φοβόταν πολύ το «μάτι» —το μάτιασμα— και είχε σε όλους μας, στο αριστερό πέτο, καρφιστωμένο φυλαχτό, για να μη μας ματιάσουν. Ένα Σάββατο που δεν είχαμε σχολείο, καλοντυμένα όλα τα αδέρφια πήγαμε στις κούνιες. Η μητέρα με μερικές γειτόνισσες κάθισαν μπροστά απ' την πόρτα και τρώγαν σπόρια, και να 'σου, περνάει μια παρέα τσιγγάνες, χαρτορίχτρες και λένε: «Ωραία, κυρίες μου, καθήσατε στον ήλιο και τρώτε σπόρια». Και η μητέρα μου τους απαντάει στα ισπανικά, για να μην καταλάβουν: «Tu ozo en mi kullo», που σημαίνει: το μάτι σου στον κώλο μου.

Ο πατέρας τότε δούλευε στο αρτοζαχαροπλαστείο Μοντέρν, που ήταν τα χρόνια εκείνα στην Τιμισοκή και γωνία Αγίας Σοφίας, κοντά στο εστιατόριο Ασόρια. Πολλές φορές πήγαινα και τον βοηθούσα, και πιο πολύ βοηθούσα τονμπάρμπα Τριαντάφυλλο, που ήταν ο αρχιμάστορας της ζαχαροπλαστικής, και έτσι κέρδιζα λιχουδιές και έγλειφα καζανάκια σοκολάτας ή κρέμας.

Έβαλαν ανακοίνωση ότι το μαγαζί θα μείνει κλειστό για δυο βδομάδες, γιατί έπρεπε να εκσυγχρονίσουν τα εργαλεία, μηχανή-

ματα, κλιβάνους που είχαν φέρει από τη Γερμανία για να φήνουν το φωμί και τα γλυκίσματα με τον ατμό. Συνέπεσε να είναι και μέρες του δικού μας Πέσσαχ και ο πατέρας κάλεσε τον μηχανικό της εταιρίας, κάποιον Χανς, Γερμανό, για να φάει μαζί μας το μεσημέρι. Κανένας μας δεν ήξερε τα γερμανικά και συνεννοούνταν με τον πατέρα μου με λίγα ιταλικά, πράγμα πολύ περίεργο Γερμανός να μιλάει ιταλικά. Ο πατέρας τα ήξερε από την Αίγυπτο, τότε που είχε το εργοστάσιο.

Μετά από τα καλομαγειρεμένα φαγητά που ετοίμασε η μητέρα με τη βοήθειά μου και πριν το φρούτο, έβαλαν στο τραπέζι μαρούλια πράσινα, φρέσκα τρυφερά, και όταν ο Χανς δοκίμασε άρχισε να τα επαινεί, «ω, ω, ω γκουτ, ζερ γκουτ, βιταμίν» και τα τοιαύτα. Του άρεσε και η βρεμένη «μασά», άζυμο φωμί, που έφαγε αρκετή. Δεν έφαγε τίποτα άλλο εκείνη τη μέρα, μόνο έγραφε στο μπλοκ του τη λέξη «μαρούλια». Μια μέρα, κατεβαίνοντας με το τραμ για να πάω στον πατέρα, βλέπω τον Χανς όρθιο στον διάδρομο να βάζει το χέρι του στη μέσα τσέπη της καμπαρντίνας του και να μασουλάει μαρουλόφυλλα.

Όταν τέλειωσα το δημοτικό, πήγα στο πρώτο γυμνάσιο αρρένων στη Βασιλίσσης Όλγας, γωνία Αγίας Τριάδος, και παρ' όλο που πέρασα πολύ εύκολα τις εισαγωγικές εξετάσεις, δεν ήμουν από τους καλούς μαθητές.

Μια μέρα, στο μάθημα των γαλλικών, ο δάσκαλος φωνάζει έναν χριστιανό μαθητή να διαβάσει το κείμενο, και αυτός άρχισε να συλλαβίζει. Φωνάζει δεύτερον χριστιανό και πάλι τα ίδια. Φωνάζει εμένα —πίστευε ότι οι Εβραίοι ξέρουν όλοι γαλλικά. Είχαμε στην τάξη άλλους δύο Εβραίους, έναν Πελοσόφ και έναν Στρούμσα, από πλούσιες οικογένειες, ήξεραν καλά τα γαλλικά, ενώ εγώ μόνο ακουστά τα είχα. Διάβασα χειρότερα από τους χριστιανούς, και τότε ο καθηγητής θα κατάλαβε τους λόγους, ότι εγώ ανήκα σε άλλη τάξη Εβραίων, και μου το 'πε στο διάλειμμα, αλλά με έβλεπε κιόλας να έρχομαι στο σχολείο φορώντας τα παπούτσια από τις αδελφές μου.

Το μάθημα που δεν χώνευα ήταν τα αρχαία, και να σημειωθεί ότι όσα χρόνια έκανα στο γυμνάσιο μέχρι να το τελειώσω, κάθε χρόνο έμενα μετεξεταστέος στα αρχαία.

Στα νεοελληνικά και μαθηματικά ήμουν ξεφτέρι. Μας έβαλε ο καθηγητής να γράφουμε στο σπίτι μια έκθεση με θέμα *Η πατρίδα*. Κάθισα το βράδυ ως τις δύο μετά τα μεσάνυχτα και, με τη βοήθεια της μεγαλύτερης αδελφής μου που θυμόταν πιο καλά τη ζωή μας στην Αίγυπτο, έγραφα μια μεγάλη έκθεση. Στην αρχή έκανα μια περιγραφή της πόλης του Καΐρου, της γενέτειράς μου, και γενικά για τη ζωή μας εκεί, τα ήθη και έθιμα των εκεί Ελλήνων και Εβραίων, μετά έγραφα για τη νοσταλγία μας για τη μητέρα Ελλάδα, και τη χαρά μου που βρίσκομαι τώρα εδώ.

Άρεσε τόσο πολύ η έκθεση στον καθηγητή, που το πρωί, όταν συγκεντρωθήκαμε για την προσευχή, με κάλεσε ο γυμνασιάρχης και τη διάβασα. Όταν οι μαθητές άκουσαν να καλούν το όνομα Μπουρλάς Μωυσής, νόμιζαν ότι ήταν ο πρώτος εξάδελφός μου, που ήταν σε παράλληλη τάξη και έγραφε και ποιήματα και έπαιρνε πάντα επαίνους. Όταν είδαν εμένα να ανεβαίνω και να διαβάζω την έκθεσή μου όλοι έμειναν με το στόμα ανοιχτό, γιατί με γνώριζαν σαν καλό στη γυμναστική —πηδούσα απλούν και τριπλούν— αλλά στα μαθήματα ήξεραν ότι ήμουν μέτριος.

Τα καλοκαίρια στις διακοπές δούλευα σερβιτόρος καφέδων στα μαγαζιά στα Λαδάδικα, σε έναν Εβραίο, Μόρδου τον έλεγαν, που ήταν και εκμεταλλευτής αλλά και κλέφτης, έγραφε και κολλούσε χαρτάκια με λογαριασμό καφέδων που δεν είχαν πει οι άνθρωποι και εκμεταλλεύονταν και τους εργαζομένους σ' αυτόν. Μια μέρα πήγα να σηκώσω ένα κιβώτιο γκαζόζες και έπαθα κήλη. Εγχειρίστηκα στο Δημοτικό Νοσοκομείο και δεν έδωσε ούτε δεκάρα για τα έξοδα και ούτε καν ήρθε να με δει ή να ρωτήσει.

Στο νοσοκομείο γνώρισα έναν Βλάχο, μέναμε στο ίδιο δωμάτιο πριν την εγχείρηση και τα λέγαμε σαν φίλοι, ήταν καλό και αθώο παιδί. Από την προηγούμενη της εγχείρησης δεν έπρεπε να φάμε, μας βάλαν κι από ένα κλύσμα για να είναι το στομάχι άδειο, έτσι έπρεπε, έλεγαν. Ο Βλάχος λοιπόν είχε κρύψει κάτω από το στρώμα του ένα αγγούρι, γιατί είχε ακούσει πως μετά την εγχείρηση το χλωροφόρμιο φέρνει δίψα, και σκέφτηκε να δροσίσει τα χείλη του με το αγγούρι. Όπως αποδείχθηκε όμως, δεν δρόσισε τα χείλη του αλλά το έφαγε με λαιμαργία, και όλη νύχτα είχε τρομερούς πό-

νους και φώναζε, οι νοσοκόμες νόμιζαν ότι κάτι στην εγχείρηση δεν πήγε καλά και πονούσε. Το πρωί όταν ήρθαν οι γιατροί διαπίστωσαν την αιτία, αλλά αυτός είχε πεθάνει. Ανέφερα στους γιατρούς τα του αγγουριού, του κάναν πλύση στομάχου αλλά ήταν αργά, το κακό είχε γίνει.

Όταν πέρασαν οι οχτώ μέρες από την εγχείρηση, περιμέναμε —ήμασταν εφτά τον αριθμό— το πρωί να έλθει ο γιατρός να μας βγάλει τα τσιμπιδάκια για να κυκλοφορούμε ελεύθερα. Η ώρα περνούσε και ο γιατρός δεν φαινόταν. Όταν η υπομονή μου τελείωσε αποφάσισα να πάω να βρω τον γιατρό. Περπατώντας στον διάδρομο άκουσα ομιλίες στο χειρουργείο. Λέω εδώ θα είναι. Παίρνω την απόφαση και ανοίγω σιγά την πόρτα. Δεν με αντελήφθηκε κανείς τους. Μπαίνω και στέκομαι σε μια γωνιά και παρακολουθούσα το τι γινόταν στο κρεβάτι του αρρώστου. Είχε τελειώσει η νάρκωση και ο γιατρός πήρε τα εργαλεία και σαν πεπειραμένος χασάπης έκανε τη δουλειά του χωρίς καν να ιδρώσει. Έκοψε γύρω γύρω το κρέας του ποδιού επάνω στο μπούτι, τράβηξε τα κρέατα προς τα πάνω και με πριόνι, σαν σιδεράς, έκοψε το πόδι του αρρώστου σαν να ήταν ξύλο για τη σόμπα. Ούτε σταγόνα αίματος δεν έτρεξε. Έκλεισε την πληγή και αφού βάλαν τους επιδέσμους έβγαλαν τις μάσκες τους και ανασάναν όλοι τους βαθιά, ύστερα από μια τέτοια δύσκολη εγχείρηση. Και τότε ο γιατρός πρόσεξε ότι ήμουν κι εγώ μέσα στο χειρουργείο. Με ρώτησε πότε και πώς μπήκα. Του εξήγησα γιατί ήρθα και του είπα ότι παρακολούθησα όλη την εγχείρηση. Από τη μια με κατσάδιασε και από την άλλη με επαίνεσε που δεν έχασα ούτε τις αισθήσεις μου αλλά ούτε και το κουράγιο μου. Αμέσως έπλυνε τα χέρια του, με ξάπλωσε στο κρεβάτι του χειρουργείου, «και τώρα θα δεις τι θα πάθεις», μου λέει, και μου έβγαλε τα τσιμπιδάκια, μου 'δωσε να πιω νερό και με χτύπησε στην πλάτη.

Τα καλοκαίρια, όταν βοηθούσα τον πατέρα στον φούρνο, καθόμουν και χάζευα την κίνηση της αγοράς. Στη Βασιλέως Ηρακλείου υπήρχαν δυο φούρνοι, ο ένας κοντά στον άλλο. Ήταν ο φούρνος των αδελφών Ιωσήφ και του Μορδοχάι Μπενβενίστε, που έφυγαν πριν τον πόλεμο και ίδρυσαν τον πρώτο σύγχρονο φούρνο στα Ιεροσόλυμα, και ο φούρνος του Τεβέτ. Συναγωνίζονταν ποιος θα σπάσει

τον άλλο. Πουλούσαν το ψωμί μια δραχμή φτηνότερα από τη διατίμηση, και ο κοσμάκης έτρεχε και προμηθεύονταν και έτσι οι φούρνοι δούλευαν ασταμάτητα.

Ήταν απόλαυση να ακούς πώς διαλαλούσαν τηνπραμάτεια τους όλοι οι μαγαζάτορες, Εβραίοι επί το πλείστον, με τα σπασμένα ελληνικά τους. Οι Μπενβενίστε είχαν βάλει έναν φουκαρά πάμφτωχο, τον ντύσαν με άσπρη μπλούζα και καπέλο που έμοιαζε σαν σέφ, Ματαλών τον έλεγαν, και διαλαλούσε το φτηνό και καλό ψωμί: «Το καλό είναι καλό κι όλοι εδώ παρακαλώ, και φράγκο παρακάτω και τζάμπα σταφιδόψωμο». Τότε ζύγιζαν το ψωμί, και αν έλειπε, συμπλήρωναν με σταφιδόψωμο. Όταν έλειπε ο Ματαλών τον αντικαθιστούσα εγώ, αλλά δεν προσέλκυα κόσμο όπως εκείνος, γιατί δεν είχα ούτε την προφορά του αλλά ούτε και το σουλούπι του. Είχαν γίνει πολλές προσπάθειες να ενωθούν οι δυο φούρνοι, αλλά χωρίς αποτέλεσμα, γιατί και οι δύο ήθελαν να διοικήσουν.

Καθισμένος στο πεζοδρόμιο χειμώνα καλοκαίρι ένας αόμματος πουλούσε τσιγάρα χύμα από κούτες των 100 που βγαίνουν τότε, και με φωνή σαν καμπάνα ακούγονταν σε όλη την αγορά, παρά τη μεγάλη κίνηση και φασαρία που βασιλευε στη Βασιλέως Ηρακλείου τότε. Περίεργο, αυτός ο νεαρός —δεν ήταν πάνω από δεκαοχτώ χρονών— γνώριζε με την αφή όλα τα χάρτινα και μεταλλικά χρήματα. Δεν μπορούσες να τον ξεγελάσεις με ξένα νομίσματα, τα δούλευε στα δάχτυλα και έλεγε «δεν την πατάω».

Απέναντι από το Αλκαζάρ, στη γωνία Εγνατία και Βενιζέλου, είχαν το στέκι με το καρτσάκι τους δύο μέσης ηλικίας Εβραίοι που διαλαλούσαν με πολλή χάρη τηνπραμάτεια τους, συνήθως γυναικεία είδη, χάλτσες, σουτιέν, εσώρουχα, φούστες και άλλα. Σαν καλό ντουέτο φώναζαν: «Είναι από την πυρκαγιά. Είναι από φαλιμέντο, όλα από πέντε, όλα από πέντε. Τρελάθηκε τ' αφεντικό και τα δίνει τζάμπα. Πήρε η Μαρία, πήρε η Ευτέρπη, πήρε και η Κατίνα. Έλα πάρε και συ». Όταν πουλούσαν γυαλικά ή σπιτικά είδη: «Πάρε μια ντουζίνα και βάλ' τα στην κουζίνα».

Σε πολλούς κεντρικούς δρόμους όπως η Βενιζέλου, Ερμού, Τσιμισκή, Μητροπόλεως, Κομνηνών, Αγίας Σοφίας και αλλού, έβλεπες στην πόρτα υπαλλήλους, νεαρούς Εβραίους επί το πλείστον,

να προσκαλούν τους πελάτες για φώνια. Τους έβγαλαν και ένα τραγούδι στα ισπανικά:

Esta pareia d' enfrente
 todos estan sin de vente
 es la pareia de papiyon
 al djepi les kamina raton.
 Esta pareia de kilipures
 de la victoria ya son kosures
 syen francos ganan la semana
 en los bankos kon arrankos
 te se faze la kara preta
 de los ver en la puerta
 y es ke van a salir aslakes
 y sin parlakes con el isaloun.

[Αυτή η παρέα απέναντι
 όλοι τους είναι απένταροι
 είναι η η παρέα με το παπιόν
 στην τσέπη περπατάν ποντικοί.
 Αυτή η παρέα από κιλιπούρια
 της νίκης είναι κουσούρια
 εκατό δραχμές κερδίζουν τη βδομάδα
 στους μπάγκους με το ζόρι
 μαυρίζει το πρόσωπό σου
 βλέποντάς τους στην πόρτα
 και θα βγουν τα αλάνια
 χωρίς σπέρτα στην τσέπη και με τσαλίμια].

Στις συνοικίες όπως το 151, Ρεζί Βαρδάρ και άλλες, γυρνούσαν μικροπωλητές και διαλαλούσαν τηνπραμάτεια τους με σπασμένα ελληνικά ή σπανιόλικα: «Καρούτσιας πρέτας ή μπλάντας α τρες φράνκος, για βίνο ελ μπαρατέρο για βίνο ελ καρουτσιέρο, αγόρα αγόρα με βας α μπουσκάρ» [καρούλια μαύρα και άσπρα από τρεις δραχμές, ήρθε ο πωλών φτηνά, ήρθε ο καρουλάς, τώρα τώρα θα με ζητήσετε]. 'Η «Ya vino el jarronéro, jarrunikas torradas dos la livra, dos la livra» [ήρθε ο χαρουπάς, χαρουπάκια ψημένα δυο δραχμές το τέταρτο της οκάς δυο δραχμές το τέταρτο της οκάς]. 'Η «Pesgado bivo y frésko de la mar y de uavassides» [φάρια ζω-

ντανά και φρέσκα θαλασσινά και από τον Άι Βασιλή —εννοούσε από τη λίμνη του Αγίου Βασιλείου].

Στην εφημερίδα *Ελ Τιέμπο* [Ο καιρός] δημοσιευόταν κάθε βδομάδα κι από ένα διήγημα σε σπασμένα ελληνοϊσπανικά:

«Τη παρασκηλή (Παρασκευή) τη βράδυ μουζ ήρτε μια κουνουπίδια (χωροφύλακας) στου μααζί κι μουζ λέει:

—Εσύ είσι ο Μπαρού Πιτιλόν;

—Ναι, τη λέω, ιγώ ίμι, τι ιρέβης από τα μένα;

—Σήμερα Παρασκευή, και όπως καθορίζει ο νόμος δεν ασβέστωσες το πεζοδρόμιο και θα πληρώσεις πρόστιμο 25 δραχμές.

—Αντιό (Θεέ) άντρουπους ιν και η Μπαρού Πιτιλόν, του τσιράκ τη Αβραμίκο ντεν ήρτι σήμρα κι ια μια δρχμή αζβέστ που δεν έριξα θα πληρώνω πρόστυγκο (πρόστιμο) 25 δραχμές; Έστε στα λόκο (αυτός είναι τρελός).

Άμα ντεν φέλεις να πληρώσ, μουζ λέει, τα συ πάω μέσα στον τζανταρμέρια. —Ιγώ τόσα λεφτά ντεν έχω και πάμε στον τζαντάρμ αφού έτς λέει ου νόμους κ. Κουνουπίδια.

Κι πήαμε. Στου πρώτου γραφείου κάτετε ένας παπλωματάρχης (ενοματάρχης) κι μουζ διαβάζ του κιτάπ:

—Μπαρούχ Πιτιλόν, 25 δραχμές πρόστυγκο ιατί ντεν έριξ αζβέστ στη πεζοδρόμι. Αντιό τι λέω:

—Ντεν έχω τόσα, να σι δίνω ντέκα και να τελειών το αλισφίρις.

Πάρτουν παραπάν, λέει ου παπλουματάρχης. Ιντό στου Γραφείου κάτσετε ένας ξυλοματικός (αξιωματικός-) κι ντιαβάζ τι κατάπ:

—Μπαρού Πιτιλόν, γιατί ντεν έριξ ασβέστ στου πιζοντρόμ, 50 δραμές πρόστυγκο. Αντιό, κύριο ξυλοματικό, να πληρών τα μισά κι τα άλλα μι ντόσεις 5 κάτε μήνα;

Πάρε τον παραπάνω, λέει. Μία λοχαγός (λοχαγός) μι μακρύ μυστάκ σηκώντ και μουζ λέει:

—Μπαρού Πιτιλόν, επειντί..., τα λοιπά και τα λοιπά, 75 δραχμές πρόστυγκο.

—Αντιό, να πληρών κύριε Λοχαγό, αμά, λée μου του αλήτσια, έχει κι άλλο πάτωμα πιο πάν; Μπαρούχ Ασιέμ (ευλογημένος ο κύριος), ή και ο Μπαρού φταιχτής. Να, πάρ τα λιπτά κύριε Λοχαγό, κι να περνάς από το μαγαζί να πιούμ έναν καίβέ μη του Μπαρού, κι κάτε μέρα τα ρίχνει η Μπαρού ιζβέστ στου πεζοδρόμ».

Άλλο:

«Στην οδό Κουλουπουρώνη (Κολοκοτρώνη) ιβρίκα τι φίλον τη Αζαριά μη τη Αραμπά, κουβαλούσ ιξίλα στου κάζα Μπλάνκα στη Αλατίνες. Μιας Κουνουπίδιας τι σταματάει κι τι λέει:

—Που τα πιένις τόσα πολλά ιξίλα;

—Στη κάζα Μπλάνκα, τι λέω. Να, τα περάτ απ' τη Μακρομπούτσα (Μάρκου Μπότσαρη) παραλία κι απ' εκεί μια κι δυο νάτους η Αζαριά μι τα ιξίλα στα κάζα - Μπλάνκα.

—Ναι, τους λέει η Κουνουπίδιας, ιβαλις πουλύ φόρτο στου κάρου κι του ζω ντίσκολα πα, ίπρεπε να φουρτών τα μισά κι στερνά κι τα άλλα μισά κι του άλουγου ντεν ζουρίζετ.

—Τι ξέρ η Αζαριάς αυτά, αμά γιατί να πηένου ντιο φορές; Μια κι καλή κι μπάστα, τιλιών του ντουλιά.

—Ναι, λέει, ντεν λυπάς του άλουγ τι καημένο κουράζιτ έτς κι ιμπουρί να φουφίς.

—Αντιό τι ντουλιά έχς ισί μη του άλουγ του ντικόμ; Α, α, ντικόμ του άλουγου, ντικόμ του αραμπά κι τα ιξίλα ντικάμ.

—Όκι, μουζ λέει, η Νόμο 504 λέει: Απαουρέιτε να τυρανάμ τα ζα κι ποιος του νόμου ντεν κρατά τιμουρία πέρν, κι θα παμ στου δικαστή.

—Πουλύ καλά, κύριοζ, να παένουμι τα ιξίλα στου κάζα Μπλάνκα κι ίστερα παμ κι μέσα αφού έτς τέλεις, τι λέω, αμά τι άλουγου κι τι αραμπά;

—Κι τι αραμπά μέσα, μουζ λέει».

Κοντά στα Κυβέλια, στη γέφυρα, είχε το στέχι του ο Σολομών Χαγούελ και με ένα καρότσι φορτωμένο φρούτα διαλαλούσε τηνπραμάτεια τού με ωραία δυνατή γλυκιά φωνή σε σπασμένα ελληνικά: «Ούλα φριέσκα μουζ ήρταν σήμρα, φριέσκα κερασούδια, για μη τα λιλούδια για μη τα τραγούδια, του καίσι γλυκό κι του κουκούτς αμύνταλο-αλμέντρα, του σταφιλ τραγανά κι του σύκο απ' τ' αμπέλ-αμπελίδιο». Και κάθε μέρα κατά τις δύο το μεσημέρι έκλεινε το μαγαζί του μοιράζοντας στα πιτσιρίκια ό,τι του είχε μείνει από το εμπόρευμα.

Όταν τέλειωσα το γυμνάσιο, ο πατέρας μου δεν είχε τη δυνατότητα να με σπουδάσει περισσότερο, προτίμησε να σπουδάσει τη

μεγαλύτερη αδελφή μου που ήταν πολύ επιμελής. Έγινε αριστούχος δασκάλα. Εμάς μας τοποθέτησε σε διάφορες δουλειές, τη μεγαλύτερη μοδίστρα, την τρίτη σε μπισκοτάδικο και εμένα σε μηχανουργείο, μαθητευόμενο τορναδόρο. Κάθε Σάββατο το αφεντικό μου έδινε δύο δραχμές —η αξία ενός εισιτηρίου στον κινηματογράφο— και πολλές φορές δεν πήγαινα σινεμά, παρ' όλο που το αγαπούσα, και τη Δευτέρα αγόραζα λακέρδα, κόκκινο κρεμμύδι και φωμί που τόσο μου άρεζε. Στο σπίτι τότε δεν τρώγαμε καλά, αργότερα έμαθα ότι τις δύο δραχμές μου τις έδινε ο πατέρας μου.

Και τώρα μερικά λόγια για το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Το μηχανουργείο που πήγα να δουλέψω μαθητευόμενος τορναδόρος ήταν του Λασκαρίδη, κοντά στο λιμάνι. Κάναμε όλα τα εργαλεία των γερανών και άλλα και έτσι είχα την ευκαιρία να γνωρίσω από κοντά τους Εβραίους του λιμανιού.

Το λιμάνι ήταν σαν μια πελώρια κυφέλη που το ζουζούνισμα των μελισσών ήταν οι φωνές και τα κουμάντα που δίναν οι αρχηγοί στους εργάτες τους. Είχαν οργανώσει συνεργεία, ομάδες που είχαν ειδικευθεί σε μια ορισμένη δουλειά, να φορτώνουν και να ξεφορτώνουν βαρέλια με λάδι, πετρέλαιο, ελιές ή να τσουβαλιάζουν το σιτάρι στα αμπάρια των πλοίων που το 'φερναν χύμα, να δουλεύουν στους γεραμούς, να κάνουν κουμάντο στα βίρα-μόλα, στη φορτοεκφόρτωση όλων των εμπορευμάτων.

Άλλη ομάδα ήταν των αραμπατζήδων, που είχαν όλα τα απαραίτητα εργαλεία για να φορτώνουν, να ξεφορτώνουν και να μεταφέρουν όλα τα εμπορεύματα, μηχανήματα και άλλα διάφορα υλικά. Ήταν αχθοφόροι, με σαμάρι στην πλάτη, που κουβαλούσαν σακιά των εκατό κιλών τρέχοντας πάνω σε μια σανίδα σαν ακροβάτες.

Αν κάποιος έλειπε από μια ομάδα, αμέσως αναπληρώνονταν από άλλη ομάδα, γιατί όλοι ήξεραν όλες τις δουλειές. Ξένοι που μπαίνουν στο λιμάνι νόμιζαν ότι οι φωνές τους ήταν μαλώματα και αγριάδες, ενώ αυτοί ζούσαν μια πολύ συντροφική ζωή, αλληλοβοηθούνταν όχι μόνο σαν άτομα που τύχαινε να χρειάζονται βοήθεια, αλλά και σαν ομάδα. Όταν κάτι δεν πήγαινε καλά σπεύδαν οι άλλοι με τα μέσα που διέθεταν και βοηθούσαν να μπουν τα πράγματα στη

σωστή σειρά τους.

Και όλη αυτή η κίνηση και η φασαρία γίνονταν στα εβραιοϊσπανικά, επειδή πολύ λίγοι ήταν αυτοί που ξέραν ελληνικά, και εκείνα σπασμένα. Συναντούσες στο λιμάνι χριστιανούς εργάτες που μιλούσαν τα ισπανικά καλύτερα από τα ελληνικά των Εβραίων. Δηλαδή είχαν ένα δικό τους βασίλειο, σαν να 'ταν αυτοί οι άρχοντες και οι ρυθμιστές όλου του λιμανιού. Τα δε Σάββατα ή τις γιορτές μας, αν έμπαινες στο λιμάνι βασίλευε νέκρα απ' άκρη σ' άκρη, ή προσπαθούσαν οι λίγοι χριστιανοί να φέρουν σε πέρας καμιά επείγουσα δουλειά. Δούλευαν σκληρά όλη μέρα, ενώ οι δικοί μας —οι Εβραίοι δηλαδή— θα το τελείωναν σε μια ώρα ή λιγότερο.

ΣΤΟ ΚΟΜΜΑ. ΜΑΗΣ ΤΟΥ 1936

Όταν δούλευα στο μηχανουργείο του Λασκαρίδη, κοντά στο λιμάνι, με στρατολόγησαν στην ΟΚΝΕ, Οργάνωση Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδος. Με στρατολόγησε ένας Σπύρος, πρόσκοπος. Και από τότε αρχινάει η αντιστασιακή μου δράση.

Πήγαινα και μοίραζα την εφημερίδα μας *Νεολαία* σε διάφορα εργοστάσια από τον Σταθμό ως το Λιμάνι, και τα απογεύματα πήγαινα στη συνοικία Επτάλοφος. Γινόταν εκεί μεγάλο νυφοπάζαρο στον κεντρικό δρόμο, πολλοί νέοι και νέες πηγαينوέρχονταν και γίνονταν γνωριμίες, όπως έλεγαν, μα εγώ τη δουλειά μου: διαλαλούσα την εφημερίδα μας. Το κόμμα τότε ήταν μισοπαράνομο και οι νέοι φοβόνταν μη τους δουν οι μυστικοί της Ασφάλειας που γυρνούσαν παντού, γι' αυτό πουλούσα λίγες, αλλά η παρουσία μας σε τέτοιο μέρος ήταν κάτι σπουδαίο.

Από το Λιμάνι πέρασα στο Καπάνι, στο Μηχανουργείο Ιωαννίδη, και συνέχισα τα μεσημέρια να μοιράζω τον τύπο μας. Τον χειμώνα του 1935, αν θυμάμαι καλά, μια μέρα το μεσημέρι έπιασε ένας χιονιάς με δυνατό αέρα, βαρδάρη, και όλα τα μαγαζιά ένα ένα κλείναν και ο κόσμος έτρεχε στα σπίτια του. Το δικό μου σπίτι ήταν πολύ μακριά, στην αρχή της οδού Αγίου Δημητρίου, και ο αέρας, τυφώνας, μου στράβωνε τα μάτια. Τότε σοφίστηκα κι από ένα κουτί χαρτονένιο έκανα μια μάσκα, τη φόρεσα και πήγαινα. Η μητέρα μου που με περίμενε στο παράθυρο, μόλις με είδε λιποθύμησε νομίζοντας ότι είμαι πληγωμένος —η μάσκα ήταν σκούρου χρώματος.

Είχα έναν θείο, συγγενή του πατέρα, ήταν αρχιμηχανικός στο εργοστάσιο Υφανέτ, και αυτός με σύστησε στον Ιωαννίδη όπου έφκιαχναν και επισκεύαζαν όλα τα μηχανήματα του εργοστασίου.

Ο θείος μου ήταν τύπος γλεντζές και βγαίναμε πολλές φορές οικογενειακώς σε κέντρα ή καφενεία για διασκέδαση. Είχε μια αδυναμία: από κάθε μέρος έπαιρνε και κάτι, κουτάλι, ψηρούνι, ποτήρι, ποτηράκι, πιατάκι, πιάτο, ως και σαλατιέρα πήρε ένα βράδυ. Στο